

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 7.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.7.28>

УДК 338.486.2

З. А. Атаманчук,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6139-1653>*

ТУРИСТИЧНІ КЛАСТЕРИ ЯК МЕХАНІЗМ ГЕНЕРАЦІЇ ТА ПОШИРЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Z. Atamanchuk,

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economic Relations,
Vasyl' Stus Donetsk National University*

TOURISM CLUSTERS AS A MECHANISM OF GENERATION AND DISTRIBUTION OF INNOVATIONS

У статті доведено потенційну спроможність забезпечення високого рівня конкурентоспроможності регіонів, держави за рахунок створення та розвитку туристичних інноваційних кластерів, як ефективної форми сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, та підтримуючими виробництво місцевими науковими й освітніми центрами в межах так званого трикутника «Влада-Бізнес-Університет». Запропоновано механізм функціонування туристичного кластеру на основі інноваційних підходів з метою підвищення конкурентоспроможності галузі та сталого розвитку туризму. Обґрунтовано, що функціонування туристичного кластеру має на меті забезпечення концентрації формування туристичної послуги та реалізації туристичного продукту, кооперації зусиль над поширенням

інноваційних процесів, забезпечення конкуренції, налагодження ефективних комунікацій в рамках кластерного утворення та спільної координації діяльності. Компетенція управлінського персоналу та безпосередньо виконавців завдань на рівні підприємств, організацій та установ, об'єднаних у кластер, дає можливість приймати ефективні рішення та правильно вирішувати поставлені завдання, успішно діяти на основі практичного досвіду, знань, умінь та навичок при вирішенні поставлених професійних завдань.

The article considers the main advantages of a cluster model of organization of tourism activity using innovations. The world experience of economic development of the leading countries of the world, that gives clear examples of increasing the competitiveness of regions and territorial tourist complexes by implementing cluster approaches, is analyzed. The best examples of the implementation of the cluster initiative on the territory of Ukraine, that proves the effectiveness of the formation of modern partnerships between local government bodies and business circles, as well as supporting production by local scientific and educational centers within the so-called «Government-Business-University» triangle, are considered. The potential ability to ensure a high level of competitiveness of regions, state, and transboundary territories through the creation and development of tourist innovative clusters has been proved. The mechanism of functioning of the tourist cluster on the basis of innovative approaches is grounded in order to increase the competitiveness of the industry and sustainable tourism development. It is substantiated that the functioning of the tourist cluster aims to ensure the concentration of the formation of tourist services and the realization of tourist products, cooperation in efforts to spread innovative processes, ensure competition, establish effective communications within the framework of cluster formation and joint coordination of activities. The competence of the management staff and those directly performing the tasks at the level of enterprises, organizations and institutions united in a cluster makes it possible to make effective decisions and correctly solve the assigned tasks, to act successfully on the basis of practical experience, knowledge, abilities and skills in solving the set professional tasks. The implementation of the factors outlined in the "7K" strategy: concentration, cooperation, competition, communication, coordination, competitiveness, competence will contribute to increasing the competitiveness of the region, border areas, and the state, thereby creating new conditions and requirements for conducting tourism. Using an effective system of management of a tourist cluster built on an innovative basis, based on a well-founded mechanism of its functioning with defined principles, blocks, elements and relevant

bodies will allow to coordinate relations between the parties of partnership agreements in the general management system of such association and will contribute to increasing the competitiveness of the industry and tourism sustainable development.

Ключові слова: туризм; кластер; інновації; фінансування; сталий розвиток.

Keywords: tourism; cluster; innovations; financing; sustainability.

Постановка проблеми. У стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки України передбачено формування мережевих виробничих систем, як ефективного способу інтеграції для реалізації цілей підприємницької діяльності та надійної платформи застосування раціональних форм інновацій. Засобами ефективного впровадження інновації є створення та функціонування відповідних центрів: технопарків, технополісів, фірм-інкубаторів, науково-промислових комплексів (консорціумів), кластерів. Прийняття Закону України «Про концесії» [1] стало основою для створення нормативно-правової бази підтримки державно-приватного партнерства в різних сферах господарської діяльності, у тому числі, й туристичної. Відповідно до моделі державного приватного-партнерства держава передає приватному сектору частину своїх повноважень, відповідальності та ризиків щодо реалізації інвестиційних проектів, які традиційно впроваджувались чи фінансувались за рахунок державного бюджету. Державно-приватне партнерство в галузі туризму здійснюється в двох основних напрямках: створення спеціальних економічних зон і туристичних кластерів. Туристичні кластери, це нові можливості, додатковий майданчик для розвитку існуючих та створення нових бізнес-проектів, проведення спільних виставок, акцій, розробки стратегії просування туристичної пропозиції. Про важливість розвитку кластерів для європейської економіки свідчить той факт, що в липні 2006 року схвалено «Маніфест кластеризації в країнах Європейського Союзу», в січні 2008 року в Стокгольмі прийнято «Європейський кластерний меморандум», де наведено реальні приклади позитивного європейського досвіду використання кластерних

підходів, а розроблена стратегія управління регіональними кластерами в програмі Europe 2020: European clusters in tourism [2] окреслює шлях економік європейських країн до залучення та використання інновацій в туризмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі питанням створення та функціонування кластерів приділено значну увагу. Зарубіжні вчені С. Соорер, М. Hall [3, р. 8-12] розглядають кластеризацію як передумову глобалізації світового туристичного ринку. Кластерні утворення в туризмі є об'єктом наукових диспутів О. Кузьміна, О. Мазуркевич, Г. Михайліченка, А. Охріменка, С. Соколенка та ін. Аналізуючи основні етапи запровадження інновацій у туризмі, види та об'єкти інноваційних перетворень, Г. Михайліченко пропонує модель інноваційних туристичних кластерів як системи [4, с. 341-346]. Розвиток інноваційних процесів у галузі туризму досліджено в працях: А. Бутенко, О. Кальченко, Є. Лазаревої, Н. Краус, С. Стойка та ін. Однак залишаються недостатньо висвітленими питання створення ефективного механізму функціонування туристичних кластерів в умовах глобалізації інноваційних процесів.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є обґрунтування механізму функціонування туристичного кластеру на основі інноваційних підходів з метою підвищення конкурентоспроможності галузі та сталого розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластерні стратегії економічного розвитку широко використовуються у більшості промислово розвинених країн світу. З огляду на таку практику, стверджується, що створення кластерів – один із ключових факторів економічного зростання країн, адже завдання, які ставлять перед собою учасники таких об'єднань націлені не тільки на підвищення рівня якості пропонованих споживачам послуг, але й від ефективності розробки принципово нових підходів до організації бізнесу та управління ним. Особливої актуальності набувають кластерні підходи в умовах децентралізації, коли саме об'єднані територіальні громади знаходяться в пошуках шляхів підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу

територій, адже від цього залежить соціально-економічний розвиток регіону та країни в цілому.

Вже сьогодні з метою створення та розвитку кластерних платформ на території України, а також транскордонних територій започатковано проект «Туристичні кластери 300+» [5], основним завданням якого є створення протягом трьох років понад 300 кластерів і всієї необхідної інфраструктури для їх ефективного функціонування. Експерти прогнозують, що створення десяти кластерів протягом п'яти років дасть можливість державі отримати додаткові 500 млн доларів фінансових надходжень до бюджету та залучити від 800 млн до 1,5 млрд доларів інвестицій. Функціонування туристичних кластерів сприятиме зростанню ділової активності підприємств, зміцненню їх фінансового стану, зростанню грошових, в т. ч. валютних надходжень, зайнятості та професійному зростанню кадрів, стимулюванню інноваційної активності бізнесу, що є недостатньою [6], забезпеченню соціальної рівноваги та належного рівня соціальної відповідальності, сприятиме об'єднанню зусиль підприємницьких структур та органів влади для вирішення соціально-економічних завдань, що є найбільш ефективним механізмом державно-приватного партнерства. В цілому новизна кластерного підходу з використанням інновацій сприятиме сталому розвитку туризму.

На основі вивчення особливостей функціонування промислових регіонів в окремих країнах, Альфред Маршал спостерігав тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній в цих регіонах [7], тобто саме він вперше виокремив явище кластеризації в економіці. Але засновником кластерного підходу все-таки вважають американського вченого Майкла Портера, який у теорії національної та місцевої конкурентоспроможності [8] визначив, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії не розташовані безсистемно в різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, або ж — в одному регіоні країни. Саме М. Портер вперше дає визначення кластеру: «Кластер, або промислова група, — це група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у

певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямків діяльності й взаємодоповнюють один одного» [9; 10]. Концепція кластерів має дещо відмінні значення у різних дослідників. Зокрема, О. Є. Кузьмін запропонував таке пояснення сутності кластерного підходу: «Кластер – це добровільне об'єднання географічно сконцентрованих, незалежних один від одного суб'єктів господарювання (підприємств, навчально-наукових установ, банків, страхових компаній тощо) та органів державної влади без створення окремої юридичної особи для спільної діяльності у сфері підприємництва, для ефективнішого використання ресурсів, стимулювання інноваційності, а також досягнення економічного ефекту» [11, с. 16-17]. С. О. Стойка вважає, що забезпечення сталого економічного розвитку регіонів країни з туристичною інфраструктурою шляхом створення туристичних кластерів, спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку – це лише початковий етап реалізації стратегії розвитку туризму в Україні. Щоб вижити в жорстких конкурентних умовах ХХІ століття, малим і середнім туристичним підприємствам необхідно постійно використовувати ноу-хау у виробництві туристичних продуктів і обслуговуванні туристів [12, с. 197-201].

У проекті Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні» сформульовано визначення таких їх видів [13]: туристичні кластери, які формуються на базі туристичних активів регіону і складаються з підприємств різних сфер, пов'язаних з обслуговуванням туристів, наприклад, туристичних операторів, готелів, сфери громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств та інших; інноваційно-технологічні кластери – це об'єднання географічно локалізованих підприємств, що пов'язані виробничими зв'язками з метою створення інноваційної продукції та надання послуг суб'єктам інноваційної діяльності. Об'єднання цих видів кластерів у один туристично-інноваційний дасть змогу досягти певних цілей у туристичній галузі.

Кластерні програми проводяться в близько 75 країнах світу. Серед країн Європи, які успішно впроваджують кластерну модель організації туризму слід

виокремити такі, як: Бельгія, Греція, Італія, Іспанія, Ірландія, Норвегія, Франція, Шотландія. Серед кластерів Італії слід звернути особливу увагу на туристичну систему «Тразименське озеро» (Умбрія), «Салінунтінські терми» (Сицилія), «Адріатичне море і берег», «Міста мистецтв, культури та бізнесу» (Емілія-Романія). Туристичний кластер «Ніцца», розташований у Франції, щороку відвідують кілька мільйонів туристів. У межах Програми транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна на 2007-2013 роки сформовано українсько-польський туристично-рекреаційний кластер. Досить успішним є розвиток кластерних ініціатив в Скандинавських країнах. Університети, які функціонують у «Силіконовій долині» (США), що розташована в безпосередній близькості від суб'єктів промисловості, інтенсивно взаємодіють з ними в рамках прикладних науково-дослідних робіт. Конкуруючи між собою, підприємства-товаровиробники фінансують діяльність університетів, беручи участь у процесі промислового освоєння інноваційних продуктів і технологій.

Станом на кінець 2018 року в Україні офіційно започатковано 50 кластерних ініціатив [5]. Беззаперечним лідером кластеризації в Україні є Хмельницька область. За сприяння Асоціації «Поділля Перший», яка об'єднала, окрім представників влади, ще й вчених, підприємців, фінансистів вдалося сформувати декілька кластерів. Сьогодні діючими туристичними кластерами Хмельниччини є: «Подільська гільдія ремісників» (м. Кам'янець-Подільський), кластер «Кам'янець» (осередок – м. Кам'янець-Подільський), «Кам'янецький дивокрай» (с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський район), «Оберіг» (селище Гриців, Шепетівський район). В Тернопільській області – «Мальовнича Бережанщина» (Бережанський район) та туристично-рекреаційний кластер «Дністровський каньйон». Кластер «Вознесенськ» (частина «Південного золотого кільця України»), кластер «Південні ворота України» (Херсонська область), кластер водного туризму (Чернігівська область), туристичний кластер єврорегіону «Слобожанщина» (Харківська область), «Славутич» (Київська область) та багато інших доводять ефективність державного-приватного партнерства заради досягнення мети – сталого розвитку туризму в регіоні.

Нами було розроблено організаційно-функціональний механізм туристичного кластера, побудованого на інноваційній основі, що представлений на рис. 1. Розробці моделі функціонування туристичного кластеру передують галузевий аналіз економіки регіону, держави або транскордонних регіонів шляхом визначення пріоритетних видів економічної діяльності, їх можливої взаємодії з суб'єктами туристичного господарства, інноваційного та ресурсного потенціалу окреслених територій. Сам процес розробки моделі туристичного кластеру включає: формування його кордонів, ядра, функціональних елементів та відповідних зв'язків. На наступних етапах формується організаційно-правовий та економічний механізм впровадження кластеру, завершується процес ініціалізацією проекту. Система управління туристичним кластером, як основа для прийняття ефективних управлінських рішень, складається з внутрішньої структури, тобто сукупності взаємозв'язків між учасниками кластеру, та зовнішнього середовища – зв'язку із зовнішнім середовищем та зворотного зв'язку. Основою функціонування механізму туристичного кластеру є створення центрального органу управління з метою координації дій структурних підрозділів об'єднання з іншими його учасниками, а також безпосереднє формування відповідних підрозділів: навчально-методичного забезпечення, науково-дослідних розробок, впровадження новітніх технологій, управління підвищенням якості послуг та екологічної безпеки. Наступні блоки функціонування кластеру охоплюють процедурні моменти, пов'язані з вибором у туристично-привабливому регіоні туристичної фірми чи групи організацій, добором інноваційних підрозділів суб'єктів у сфері туризму з метою належного забезпечення потреб функціонування туристичного кластеру необхідними ресурсами, в т.ч. фінансовими (важливим є питання залучення інвестицій), новітніми технологіями, інфраструктурою, спеціальними знаннями та навичками. Ефективне функціонування туристичного кластеру є неможливим без організації та проведення наукових досліджень, розробки та впровадження нових технологій, без залучення високоякісного кадрового потенціалу та пошуку ефективних форм співробітництва з органами влади,

громадськими організаціями, соціальними та суспільними інститутами, закордонними партнерами.

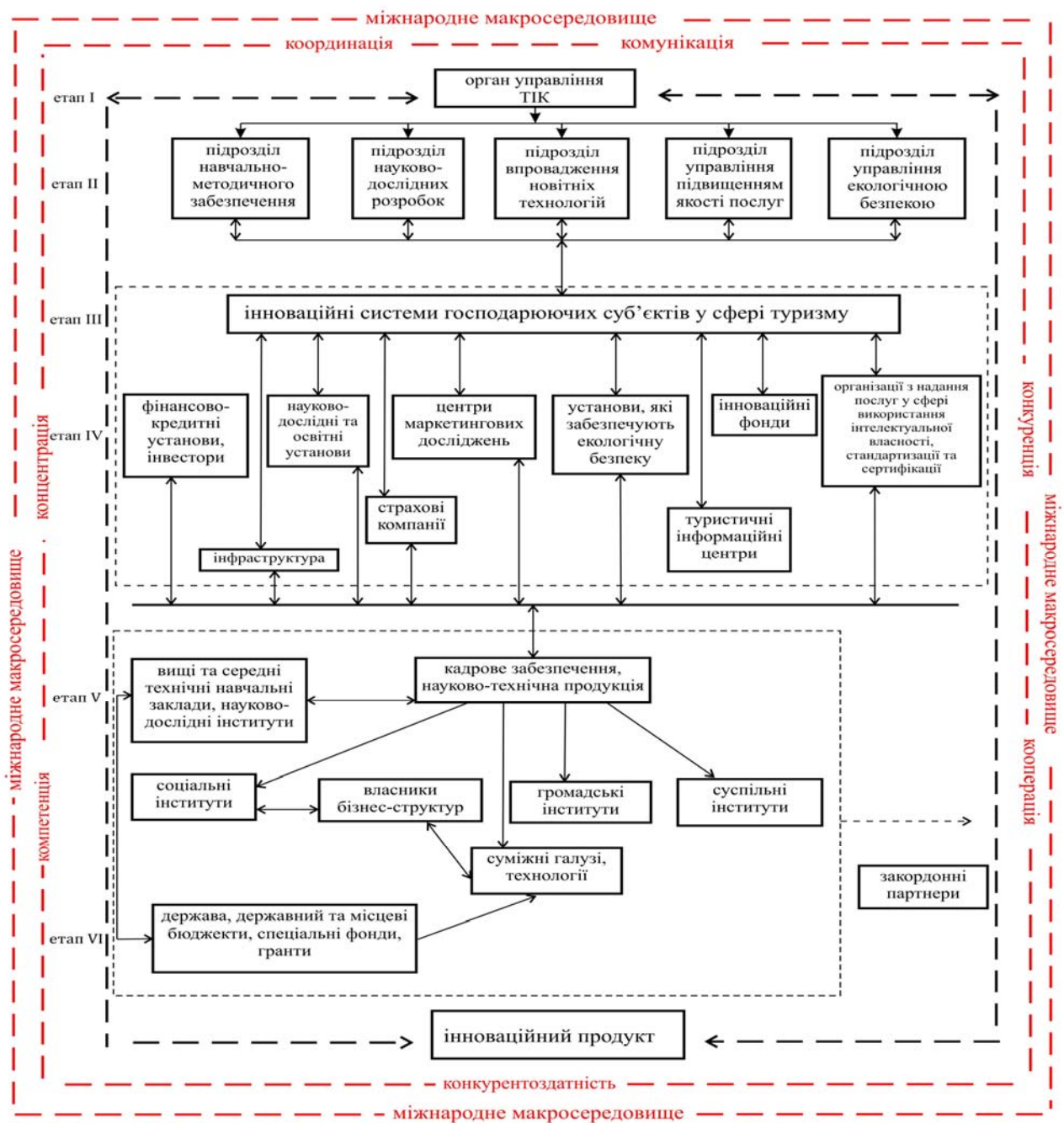

Рис. 1. Організаційно-функціональний механізм туристичного кластера, побудованого на інноваційній основі

Розроблено автором

Сучасні виклики, пов'язані з процесами інформатизації суспільства є передумовою необхідності структурних змін у сфері туризму, що першочергово вимагають впровадження ефективних інституціональних основ управління та

регулювання туристичною діяльністю в глобальному та регіональному масштабах [14, с. 61].

У цілому функціонування туристичного кластеру має на меті забезпечення концентрації формування туристичної послуги та реалізації туристичного продукту, кооперації зусиль над поширенням інноваційних процесів, забезпечення конкуренції, налагодження ефективних комунікацій в рамках кластерного утворення та спільної координації діяльності. Компетенція управлінського персоналу та безпосередньо виконавців завдань на рівні підприємств, організацій та установ, об'єднаних у кластер, дає можливість приймати ефективні рішення та правильно вирішувати поставлені завдання, успішно діяти на основі практичного досвіду, знань, умінь та навичок при вирішенні поставлених професійних завдань. У сукупності реалізація чинників, що окреслені стратегією «7К»: концентрація, кооперація, конкуренція, комунікація, координація, конкурентоздатність, компетенція сприятимуть підвищенню конкурентоздатності регіону, прикордонних територій, держави, створюючи тим самим нові умови та вимоги до ведення туристичного бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, досвід розвитку кластерних ініціатив свідчить про те, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, а також підтримуючими виробництво місцевими науковими й освітніми центрами в межах так званого трикутника «Влада-Бізнес-Університет» є складним комплексним процесом. Задача науковців – розвивати ідеї, створювати концепції, а бізнес повинен їх втілювати в життя. Від співпраці виграють усі.

Досягнення належного рівня конкурентоспроможності туристичних послуг є неможливим без ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів територій, а процес передачі унікального досвіду успішно функціонуючих кластерних об'єднань в інші регіони, країни, транскордонні території повинен здійснюватись, в тому числі, через численні

заходи: семінари, круглі столи, робочі візити, соціологічні дослідження, а також публікації.

Використання ефективної системи управління туристичним кластером, побудованим на інноваційній основі, що базується на основі вище обґрунтованого механізму його функціонування з визначеними принципами, блоками, елементами та відповідними органами дозволить впорядкувати відносини між сторонами партнерських угод у загальній системі управління таким об'єднанням та сприятиме підвищенню конкурентоспроможності галузі й сталого розвитку туризму.

Перспективи подальших наукових досліджень будуть сконцентровані навколо проблемних питань сталого розвитку туризму.

Література

1. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 року № 155-IX (поточна редакція від 01.01.2022 року). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
2. Cluster Excellence Programme. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/eu-initiative/cluster-excellence-calls>.
3. Фахове саморегулювання в Україні : матеріали семінару-тренінгу, м. Київ. Київ, 2016. С. 8-12.
4. Михайліченко Г. І. Формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку регіону. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. 2012. С. 341-349.
5. Малік Д. Дні кластерних і креативних ініціатив: об'єднання малого та середнього бізнесу. Вісті Донбасу від 12.11.2018 року: <http://www.vesti.dn.ua/dni-klasternih-i-kreativnih-iniciativ-ob-iednannja-malogo-ta-serednogo-biznesu/>.
6. World Economic Forum. URL: <http://edclub.com.ua/tegy/vsesvitniy-ekonomic-forum>.
7. Alfred Marshall, Principles of Economics (8th ed.) [1890] Online Library of Liberty: Principles of Economics (generated September, 2011). URL: <http://oll.libertyfund.org/title/1676>.
8. Porter, M. E. On Competition. Updated and Expanded Ed. Boston: Harvard Business School Publishing, 2008. URL:

essources.aunege.fr/nuxeo/site/esupversions/ba0a40a7-4350-475d-a503-2475adcb9925/res/porter.pdf.

9. Porter, M. E. On Competition. Boston: Harvard Business School Press, 1998. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=189>.

10. Porter, M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1980. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=195>.

11. Кузьмін О. Є., Жежуха В. Й. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень. Економіка України. 2010. № 2 (579). С. 16-23.

12. Стойка С. О. Інновації в туризмі як чинник стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу. Бізнес-інформ. 2013. № 12. С. 197-201.

13. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері : Розпорядження КМУ від 10 вересня 2012 року № 691-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

14. Атаманчук З. А. Формування мережевої туристичної індустрії як форма глобальної інтеграції країн. Економічний простір. 2019. № 141. С. 49-64.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On concession", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/> (Accessed 29 April 2023).

2. Cluster Excellence Programme (2023), available at: <https://www.clustercollaboration.eu/eu-initiative/cluster-excellence-calls> (Accessed 25 April 2023).

3. (2016), *Fakhove samorehuliuвання v Ukraini. Materialy seminaru-treninhu* [Professional self-regulation in Ukraine. Seminar materials], Kyiv, Ukraine, pp. 8-12.

4. Mychailychenko, G. I. (2012), "Formation of innovative tourist clusters as a competitive advantage of the region development", *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*, pp. 341-349.

5. Malik, D. (2018), "Days of cluster and creative initiatives: the association of small and medium businesses", *Visti Donbasu*, 12 Nov., available at: <http://www.vesti.dn.ua/dni-klasternih-i-kreativnih-iniciativ-ob-iednannja-malogo-ta-serednogo-biznesu/> (Accessed 25 April 2023).

6. World Economic Forum (2023), available at: <http://edclub.com.ua/tegy/vsesvitniy-ekonomic-forum> (Accessed 29 April 2023).

7. Marshall, A. (1980), *Principles of Economics*, 8th ed, Online Library of Liberty, London, UK.

8. Porter, M. E. (2008), *On Competition*, Updated and Expanded Ed. Boston, Harvard Business School Publishing, USA, available at: <https://www.essources.aunege.fr/nuxeo/site/esupversions/ba0a40a7-4350-475d-a503-2475adcb9925/res/porter.pdf> (Accessed 07 May 2023).

9. Porter, M. E. (1998), *On Competition*. Boston: Harvard Business School Press, USA, available at: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=189> (Accessed 29 May 2023).

10. Porter, M. E. (1980), "Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors", *Free Press*, New York, available at: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=195> (Accessed 03 May 2023).

11. Kuzmin, O. Ye. (2010), "Clusters as a factor in the innovation development of enterprises and territorial entities", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2(579), pp. 16-23.

12. Stoyka, S.O. (2013), "Innovation in tourism as a factor in stimulating the development of small and medium-sized businesses", *Bizness-inform*, vol. 12, pp. 197-201.

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "On approval of the Concept of reforming state policy in the innovation sphere", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 07 May 2023).

14. Atamanchuk, Z. (2019), "The network tourist industry formation as a form of global integration of countries", *Ekonomichnyj prostir*. vol. 141, pp. 49-64.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2023 р.